

Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai.
Szerkesztette és a bevezetőt írta: Hofer Tamás.
Pozsony: Kalligram Könyvkiadó, 2001. 404 p.

Egyszerre van könnyű és ugyanakkor nehéz helyzetben az e tanulmánykötetet ismergetni próbáló recenzens. Könnyű a dolga, mert az utóbbi néhány esztendőben megszorodtak a Fél Edit munkásságát elemző, méltató írások, amelyek alapján egyre pontosabban körvonalazódik Fél Editnek a magyar néprajz tudománytörténetében elfoglalt helye. Ugyanez jelenti azonban a bemutatás nehézségét is, mert éppen ezért nem könnyű e kérdésben újat mondani.

Nem tekintem e könyvismertetés feladatának annak áttekintését, hogy Fél Edit művei a megjelenésük idején, illetve azt követően milyen fogadtatásban részesültek (illetve nem részesültek), és mennyire épültek be a magyar néprajzi gondolkodásba. Ezt a kérdést többen is körüljárták (például Sozan 1977:300; Kósa 1989:229–235; Sárkány 2000:51–54.). Azt azonban mindenképpen szükségesnek érzem nagy vonalakban felvázolni, hogy mi is történt a legutóbbi bő évtized során Fél Edit munkásságával, illetve annak hatásával, értékelésével kapcsolatban.

Fél Edit 1989-ben hunyt el, az *Ethnographia* 102. évfolyamának (1991) 1–2. számát neki szentelték. A folyóirat közölte két, addig kiadatlan írását, *A saját kultúrájában kutató etnológus* és az *Összegző visszatekintés a paraszti társadalom kutatására* címmel. Mindkettő szerepel jelen kötetünkben is. Ezenkívül olvashatjuk még egy eredetileg 1950-ben angolul megjelent viselettanulmányának magyar változatát (*Női ruházkodás a Sárközben*), valamint megismerhetjük haláláig megjelent műveinek részletes bibliográfiáját is. A tisztelgő tanulmányok közül témájában kettő Fél Edit viseletkutatásaihoz (Fülemile Ágnes – K. Csilléry Klára), három pedig a népi társadalom kutatójának munkásságához kapcsolódik (Soňa Švecová, Andorka Rudolf, Kocsis Gyula).

Az *Ethnographiában* megjelentnél árnyaltabb és összetettebb képet kaphatunk Fél Editről és munkásságáról a rá emlékező kötetben, amit utolsó tanítványai szerkesztettek és jelentettek meg 1993-ban (Fülemile–Stefány szerk. 1993). Itt a visszaemlékező, kutatói pályafutásának különböző állomásait bemutató írások mellett számos, Fél Edit-től származó tanulmány is bekerült a kötetbe, amely ezáltal megpróbálja érzékeltetni Fél érdeklődési körének különböző területeit. Négy téma körül csoportosulnak az írások: a népi társadalom kutatása, a viselet és hímzés, az Átány-monográfia és a híres adatközlő és utóbb szerzőtárs Gari Margit körül. Az ebben szereplő tanulmányok közül négy – értelemszerűen társadalmi kérdésekkel foglalkozó – került bele az általunk elemzendő kötetbe is.

1997-ben történt a témánk szempontjából talán legjelentősebb esemény: megjelent az egyik, az *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban* című Átány-monográfia, amely addig csak német nyelven volt olvasható (Fél–Hofer 1972; 1997). Erre a kötetre reagált azután a BUKSZ, amely hazai és külföldi néprajzosok, antropológusok, történé-

szek véleményét adta közre a kötetről és tágabban a szerzők munkásságáról (Tiszteletkőr 1998).

1998-ban látott napvilágot továbbá a *Tárgyalkotó népművészet* című kötet, amely igen jelentős mennyiségű szöveget, szövegrészletet, illetőleg idézetet közöl Fél Edit különböző műveiből (Bellon–Fügedi–Szilágyi szerk. 1998).

Rövid – tudatosan értékelés nélküli – áttekintésünk utolsó állomásaként 2001-ben jelent meg ismertetésünk tárgya, a *Régi falusi társadalmak*.

Ez a kötet vállaltan és kiemelten a társadalomkutató Fél Editet mutatja be, nem foglalkozik sem a viseletkutatóval, sem a muzeológussal, s nem érinti egyéb érdeklődési területeit sem. Hofer Tamás, a szerkesztő (és jó néhány tanulmány társszerzője) öt nagyobb tematikus fejezetre osztotta a kiválogatott – mintegy ötven esztendő átívelő – tanulmányokat, amelyeket így a család, nagycsalád, nemzetség, az életút fordulópontjai, a helyi társadalmak, a kapcsolatok hálózata, a paraszti életforma változása, illetve az összegző írások körül rendezett el. Vannak közöttük jól és kevésbé ismert, vázlatos és alaposan kidolgozott, leíró és szintetizáló, egy-egy jelenséget bemutató és a néprajz alapvető kérdéseit feszegető írások. Figyelmesen végigolvasva a kötetet, pontosan kirajzolódnak Fél Edit néprajzi munkásságának jellemző vonásai: a kitűnő és érzékeny terepmunkás pontos megfigyelései és leírásai, a struktúrákban gondolkodó etnológus társadalmi jelenségeket bemutató elemzései s a részletekben is mindig az egészet kereső kutató szintetizálásra, programadásra tett kísérletei.

A következőkben gondolataimat nem annyira az egyes tanulmányok kapcsán, mint inkább azok körül a csomópontok körül szeretném kifejteni, melyeket Fél Edit is megfogalmazott saját munkásságával kapcsolatban, s e kötet lapjain is olvashatók. Ezek a monografikus feldolgozás igénye és módszerei, a társadalom megismerhetősége a tárgyakon keresztül, valamint a terepmunka néhány új lehetősége. Ezek mindegyike olyan problémakört érint, amely napjaink néprajztudománya számára is folyamatosan újabb és újabb megválaszolendő kérdéseket vet fel, egyáltalán nem érdektelen tehát röviden áttekinteni, hogyan is gondolkodott minderről Fél Edit, és ő maga hogyan próbálta meg ezeket az elméleti és módszertani kérdéseket körüljárni.

Fél Edit munkásságának jelentős szeletét adták egészen a kezdetektől az úgynevezett községmonográfiák, e kérdés köré szinte az egész életművét fel lehetne építeni. Ahogy Hofer Tamás e kötet előszavában megfogalmazta: „Fél Edit tudományos »előnyomulási iránya« inkább azzal jellemezhető, hogy egy-egy helyi társadalmon belül próbálta, egyre mélyebbre hatolva, föltárni egyes intézmények, egyes emberek viselkedésének, cselekedeteinek összefüggéseit, értelmét, jelentőségét, következményeit.” (Hofer 2001:10.) S bár ő a terjedelmi korlátokkal indokolja ezeknek a kötetből való kimaradását, azt gondolom, hogy jelentőségük – nem csupán a szerző életművében, hanem a magyar társadalomnéprajz történetében is – megérdemelte volna, hogy a kötetben, akár részletek formájában is, nagyobb szerephez jussanak. Sem a hartai, sem pedig a kocsai monográfiából nem kapunk „ízeltőt”, szerepelnek ebből a körből viszont Martossal, Tiszaigarral, Mezőkövesddel és természetesen Átánnal kapcsolatos részletek. Ezeket a munkákat a rendkívül pontos, mindenre kiterjedő figyelemmel végzett anyaggyűjtés és adatközlés jellemzi, miközben általánosabb, az egész paraszti társadalmat érintő kérdéseket is fölvetnek. A korai próbálkozások is már abba az irányba mutattak, hogy „lehetséges volna egy olyan kutatási ág kifejlesztése, amely a falusi életformákat kiteljesedésük állapotá-

ban értelmezné, de jelenkori alakulásukban is tanulmányozná, s ennek során figyelemmel lenne a hordozók helyzetére a maguk szűkebb társadalmi környezetében.” (Sárkány 2000:53.) A kutatástörténet az Átány előtti munkákat ebbe a sorba helyezi, amelyeket az a szemlélet hat át, hogy ezek a vizsgálatok az „organikusnak” tekintett struktúrákat, azok feltárását és bemutatását helyezik középpontba, s ugyan figyelemmel vannak és rögzítik a kutatás jelenének társadalmi változásait, azonban azokat nem tekintik a vizsgálódás elemi kérdéseinek. Sokszor tehát egy már csak nyomokban vagy még abban sem létező társadalmi jelenséget rekonstruálnak, s nincsenek igazán figyelemmel az azóta bekövetkezett változásokra. *A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson* (1944) című terjedelmes tanulmány például rendkívül körültekintően és behatóan tárja fel ennek az intézménynek teljes struktúráját és működését, foglalkozik a terminológiai kérdések meghatározásával, a nagycsaládi életforma bemutatásával, a vagyon- és a tulajdonviszonyokkal, valamint a büntető- és jogszokásokkal. A tanulmány végén pedig országos kitekintést kaphatunk a nagycsalád intézményének elterjedtségéről. A strukturális bemutatás sajátosságai következtében azonban kimarad az időbeni elhelyezés és a változás tényeinek rögzítése. *A társaságban végzett munkák Martoson* (1940) ugyanennek a gyűjtőmunkának és szemléletmódnak egy másik szeletét mutatja be, rendszerezi és elemzi a közösen végzett, különböző típusú munkafolyamatokat.

Ugyancsak Martoshoz (is) kapcsolódik a kötet egy harmadik tanulmánya: *Egy palóc házasság előtti szokásról* (1941), amely a már a gyűjtés idején sem létező konkubinátus intézményét mutatja be. A képlet az előzőekben leírtakhoz hasonló: esettanulmány és a benne tárgyalt intézmény összefoglaló bemutatása.

Az elemzés érzékenységét, a megfigyelések pontosságát és az adatgazdagságot Fél Edit munkáiban szükséges újra és újra hangsúlyozni, mert ezek a további néprajzi kutatások számára kiindulópontot jelent(h)ettek, és adatként is szolgál(hat)tak (volna). Hogy ez nem mindig van így, arra álljon itt egy példa. Én magam a *Magyar Néprajz* című kézikönyv *Társadalomnéprajz* című kötetének paraszti erkölcsre vonatkozó fejezetében nem találtam nyomát e szokásnak, azaz nem utalnak rá.

A monografikus igényű gyűjtésnek ugyanebbe a vonulatába tartozik (bár itt többszerzős – sajnos be nem fejezett – vállalkozásról volt szó) a tiszaiigari kutatásokhoz kapcsolódó tanulmány: *Fejezetek Tiszaigari társadalmának megismeréséhez* (1959), amelyben a lokális intézményeket, illetve rokonsági csoportokat mutatja be.

Sokszor, sokan mondták, de akkor is igaz, hogy új fejezetet nyitott a magyar néprajzi kutatás történetében az 1951-ben indult átányi vállalkozás, amelynek előzményeit részben az előzőekben bemutatott írásokban is megtalálhatjuk. Az egy magyarországi falura kiterjedő monografikus igényű vizsgálat megfogalmazója Fél Edit volt, de az átányi munkálatokba 1954-től bekapcsolódott Hofer Tamás is, s ezek a kutatások kettejük nevéhez fűződnek. Ebben a kötetben a következő, Átánnyal kapcsolatos tanulmányok kaptak helyet: *Síratás Átányon* (1966), *Tanyakertek, patrónus-kliens kapcsolatok és politikai frakciók Átányon* (1973), *Vasárnapi istentisztelet – az átányiak képe saját társadalmukról* (1969). Ezek mindegyike Hofer Tamással közösen írt tanulmány, valamint átányi példát mutat be *A saját kultúrájában kutató etnológus* (1982/1991) című írás is. A monografikus igény megmaradása mellett itt már a címek is jelzik a látásmód és a kutatási irány némely változását, amely a funkcionista szemléletmód mellett adaptálta az amerikai kulturális antropológiai felfogást is. Ahogy Kósa László megfogalmazta: „Az átányi

kutatás ezen a kettős törzsen lombosodott ki. Elképzelhetetlen lett volna a magyar néprajz korábban fölhalmozott nagy anyagismerete nélkül. Másfelől a kulturális elemeket vizsgáló történeti érdeklődés helyett a társadalom és kultúra kapcsolatának analitikus elemzésével valóban a magyar kutatások antropológiai affinitását reprezentálja.” (Kósa 1989:313.) A cél az egyedi (egy magyar falu) teljességre való törekvésű számbavétele mellett a magyar paraszti társadalom egészére vonatkozó általános tendenciák megfogalmazása volt. Ahogy a szerzők kijelölték: „Az átányi kutatás egyik fő célja annak a paraszti életmódnak a megörökítése volt, mely a második világháborút követő mélyreható változások előtt jellemezte a magyar falukat.” (p. 237.) Ebből világosan kiderül az is, hogy egy eltűnt kor falusi társadalmának felrajzolása volt a program, s minden szemléletbeli, elméleti és módszertani újszerűsége ellenére is (mely tények következtében ezeknek a műveknek évtizedekig csupán töredéke volt olvasható magyar nyelven) ebben a tekintetben nemcsak folytatója annak az előzőekben vázolt szemléletnek, miszerint a jelenhez képest az eltűnt múlt a kutató cél, hanem illeszkedik a magyar néprajzkutatásnak ezt az elképzelést mind a mai napig szem előtt tartó vonulatába, amely a jelenben történő változásokat nem feltétlenül tekinti kutatása elsődleges tárgyának.

A kötetben szereplő tanyakertekkel és a vasárnapi istentisztelettel foglalkozó írások korábban nem jelentek meg magyarul, az előbbi az *American Anthropologist*-ben közzétett tanulmány, az utóbbi pedig a *Proper Peasants* egy részlete. Mindkettő briliáns, körül- és kitekintő elemzése a tárgyalat jelenségnek.

1962-ben egy, a történészek (!) számára tartott vitaülés során fogalmazta meg Fél Edit és Hofer Tamás az *Egy monografikus néprajzi kutatás tanulságai* című előadást, amelynek során bemutatták átányi kutatásaik legfontosabb céljait, módszereit és addigi eredményeit.

Fél Edit munkásságának egy következő – az előzőekhez szorosan kapcsolódó – vonulata a tárgyi világ középpontba helyezése, s az ezen keresztül történő kísérlet a társadalom megismerésére. E kötetben a példát erre a Hofer Tamással közösen írt *A kalotaszentkirályi kelengye* (1969) című írás képviseli. E tanulmányban világosan tükröződik a viselkedés és a társadalmi problémák iránt egyaránt érdeklődő kutatók fogékonysága, amit ebben az esetben a tárgyi világ elemzésén keresztül próbálnak megvalósítani. Felvázolják egy reprezentatív tárgycsoport életét egy közösségben, bemutatják a kelengye egyes elemeinek családi kapcsolatokkal együtt változó szerepét, a család és a tárgyi világ életciklusa közötti összefüggéseket.

Végezetül szólni kell Fél Editről mint a néprajzi terepmunka egyik magyarországi megújítójáról. Kutatói pályájának fejlődési útja fölrajzolható a terepen töltött idő és gyűjtési technika változásával végigkísérésével is. A kezdeti néhány héttől (Martoson negyven napot töltött) eljutott az Átányon évtizedeket átfogó időig, illetve híres adatközlője és szerzőtársa, Gari Margit esetében az éveken át tartó beszélgetésekig. Ezzel párhuzamosan jutott el a mikroszintű elemzésektől a makroszinten történő vizsgálatokhoz. A kötetben legnyilvánvalóbban ehhez a tematikához a két végpontot képviselő két tanulmány kapcsolható; az egyik *Egy kistalpai nagycsalád társadalom-gazdasági vázlat* (1944), amely egy tíznapos terepmunka tapasztalatait foglalja magában, s benne a részt vevő megfigyelés módszereire alapozva mindenre kiterjedő figyelemmel rajzolja fel egy marcelházi nagycsalád mindennapi életét a mikroelemzés szintjén. A *Margit és a halál* című (1985) írás, amely Gari Margit franciául megjelent önéletrajzának egy

fejezete, nemcsak időben képviseli a másik végpontot. Az évtizedeken keresztül tartó beszélgetésekből Fél Edit szerkesztett önéletrajzi kötetet (amely sajnos ugyancsak nem olvasható egészében magyarul).

A kötet végén megtalálhatjuk a közölt tanulmányok eredeti megjelenési helyét, valamint Fél Edit néprajzi tanulmányainak bibliográfiáját is, amelyből sajnálatos módon ki-maradt az 1997-ben magyarul megjelent Átány-kötet. Csokorba szedve helyet kapott továbbá a könyvben 124 fénykép is.

Nagy hiányt pótol Hofer Tamás e kötet megszerkesztésével és megjelentetésével, amely Fél Edit munkásságának alaposabb megismerésén túl sok egyéb tanulsággal is szolgál. Mennyire aktuális ma ez a szemlélet, mit adhat napjaink társadalmi problémák iránt fogékony kutatójának? Nem lenne-e szükség ugyanolyan paradigmaváltásra ma a magyar társadalomnéprajzban, mint amit ezek a kutatások a maguk korában jelentettek?

Magam röviden három olyan elemét emelném ki Fél Edit kutatói pályájának, amelyeken a jelenkor etnográfusának, antropológusának is el kell töprengenie. Az egyik a témaválasztás és elemzés módja, a másik a terepmunka módszere és az ebből szorosan következő textualizáció mikéntje. Fél Edit témaválasztására minden esetben a – korának nem minden kutatójánál meglévő – társadalmi érzékenység, az emberi és közösségi kapcsolatokra való figyelem volt jellemző. Érdeklődésének középpontjában azonban – mint erről már a korábbiak során is említést tettem – nem annyira a változás figyelemmel kísérése állott (bár semmiképpen sem vádolható ennek rögzítésének elmulasztásával), hanem egy megelőző állapot részletes, alapos dokumentálására, egy elmúlt korszak paraszti társadalmának bemutatására kísérletet tévő törekvés. Hiába járt tehát új utakon a kérdésfelvetés mikéntjében, ha gondolatmenetében a változások nem kaptak igazán központi szerepet. Terepmunka-módszerét – amit sokan elemeztek, csodáltak és vitattak – mindenképpen sajátos formának kell tekintenünk, amely több is és kevesebb is a klasszikus antropológia résztvevő megfigyelési technikájánál. Több az évtizedekig tartó rendszeressége miatt, kevesebb viszont azért, mert a hosszú időt nem egyhuzamban töltötte terepen. A kutatói távolságtartás és az emberi szubjektív behelyezkedés kényes egyensúlyát nagyon nehéz megtalálni. A rengeteg összegyűjtött anyag feldolgozásánál pedig szelektálni kell, s rendkívül kényes kérdés, hogy e szelekció során mi az, ami kihullik a szűrőn, s mi az, ami fennmarad. S itt már az antropológia legfontosabb kérdéseinek egyikénél, a szöveg hitelességének a problémájánál vagyunk: A különböző adatközlők által elmondott szövegek sűrített, általánosítások formájában való megjelenése mennyiben tekinthető hitelesnek, vagy az egy adatközlőtől éveken keresztül irányított beszélgetések során felvett anyag megszerkesztett változata mennyiben a kutató és mennyiben az életét elmesélő valódi világa.

Annyit mindenképpen leszögezhetünk: Fél Edit és Hofer Tamás kutatásainak eredményei mindenképpen meghatározó és jól használható alapot adhatnak a napjainkban végzendő, mai falusi társadalmakat elemző vizsgálatokhoz is.

Talán elég idő telt el ahhoz, hogy lezártnak tekinthessük a mintegy évtizede elkezdődött folyamatot, amelynek során egyre pontosabban rajzolódnak ki a Fél Edit sokáig agyonhallgatott munkásságának mérföldkövei (bár természetesen a további Átány-kötetek magyar nyelvű megjelenésére mindenképpen számítunk). Ennek a kötetnek minden néprajzkutató polcán ott a helye, hogy képet kapjon Fél Edit sokat vitatott kutatói pályafutásának jelentős állomásairól.

IRODALOM

BAUSINGER, HERMAN

1998 Posztmodern Átány? *BUKSZ* 10(4):377–378.

BELLON TIBOR – FÜGEDI MÁRTA – SZILÁGYI MIKLÓS, szerk.

1998 *Tárgyalkotó népművészt.* Budapest: Planétás.

FÉL EDIT – HOFER TAMÁS

1972 *Bäuerliche Denkweise in Wirtschaft und Haushalt.* Göttingen: Schwartz.

1997 *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* Budapest: Balassi.

FÜLEMILE ÁGNES – STEFÁNY JUDIT, szerk.

1993 *Emlékezés Fél Editre.* Budapest: Magyar Néprajzi Társaság.

HOFER TAMÁS

2001 Fél Edit és a magyar falusi társadalmak kutatása. *In Régi falusi társadalmak.* 9–24. Pozsony: Kalligram.

KÓSA LÁSZLÓ

1989 *A magyar néprajz tudománytörténete.* Budapest: Gondolat.

SÁRKÁNY MIHÁLY

2000 *A társadalomnéprajzi kutatás hazai története.* *In Magyar Néprajz VIII. Társadalom.* Paládi-Kovács Attila, főszerk. 29–66. Budapest: Akadémiai Kiadó.

SOZAN, MICHAEL

1977 *The History of Hungarian Ethnography.* Washington, DC: University Press of America.

TISZTELETKÖR

1998 Bárh János, Gráfik Imre, Mohay Tamás, Kósa László, Christopher Hann, Voigt Vilmos, Péter Katalin, Niedermüller Péter: Fél Edit – Hofer Tamás: *Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban.* *BUKSZ* 10 (3):303–328.